

חכמי ארם צובא (חלב)

רבי אברהם עינתבי זצ"ל

ליקוטים מתוך מאמרים שנכתבו בספרים שונים נערכו והובאו לדפוס ע"י שאול בן הרב משה דיב לאניאדו

תקנ"ה-תרי"ח 1765 - 1858

רבי אברהם נולד בארם-צובא-חלב בשנת ה' תקנ"ה (1765). זוהי תקופת השולטאן העות'מאני מוסטפא השלישי (1774-1757), בה הולכת ונחלשת הקיסרות התורכית. הן בשל התחזקות המעצמות האירופיות המנחילות לה מפלה אחר מפלה. והן בשל התחזקות שליטים מקומיים במצריים ובסוריה. זאת תקופת התחזקותו של שייך טהא שמרכז כוחו בדמשק. לגבי חלב וקהילתה - פירוש הדבר: ביטחון מתערער והולך והמסחר הגדול מהודו והמזרח. שעבר בחלקו דרך חלב והעשירה. עובר לערי החוף ולידיים של אירופים. הנוצרים המקומיים זוכים לעידוד ולסיוע מן האירופים - ולכן עלילות הדם וההתנכלויות ליהודים תעסקנה את רבי אברהם ענתבי כמו את יורשיו אחריו על כס הרבנות.

רבי אברהם למד תורה מאביו, רבי יצחק שבת' ענתבי זצ"ל. שהיה מגדולי חכמי העיר ורבניה, כפי שהעיד על עצמו מאוחר יותר: "שמח האב ויגל הבן ישמח לבי גם אני, אשר מנעורי גדלתי ובין ברכי רבע הושיבני, ועל דבר אמת הנחני, ועל הדין ומשפט צדק העמידני..., ואאזור כגבר חלצי ללכת מחיל אל חיל ולהתאבק בעפר רגלי החכמים..., ובמעלת רבנן ממדרגה למדרגה העלוני..."

רבי אברהם גדל בעיר של גדולי וגאוני הרבנים בתקופתו ובראשם רבי שלמה לאניאדו, מחבר בית דינו של שלמה. שהינחו דרך, והם אשר העלוהו לכס הרבנות בשנת ה' תקע"ט (1819) להיות לראש הרבנים בארם-צובא.

מאז המאה השש-עשרה. בה כיהן רבי שמואל לאניאדו, נעל הכלים. כראש הרבנים כחלב - נשארה משרה זו בידי צאצאיו. רבי אברהם ענתבי היה, אם כן, מהראשונים שמונה לתפקיד שלא ממשפחת לאניאדו.

שמעו של רבי אברהם ענתבי יצא למרחוק והוא זכה לא רק שיכירוהו כי אם גם שיוקירוהו: רבני דורו בארם-צובא. בארץ-ישראל, בטורקיה ואף באשכנז, השתאו מעוצם גדולתו וחרירותו, כינו אותו כהאי לישנא: "הרב המופלא, החסיד העניו, חסין קדוש בנגלה ובנסתר, ראש עשר בחכמה..., עוקר הרים וטוחן בפלפול וסברה ישרה, קולע אל השערה, כתר תורה הנזר והעטרה". גם הגאון רבי חיים נסים אבולעפיה כותב עליו בהקדמתו לספר יושב אוהלים: "...בעינינו ראינו את כבודו וגודלו מימות החורף כד הוינא זוטרי, יתן כפיר קולו, נטה שם אהלו, הרבה גבולו, כמה מעלות טובות..., היה חריף ובקי בש"ס בבלי וירושלמי, ספרא וספרי הפוסקים ראשונים ואחרונים, בספרי אגדה מדרשים ודרושים".

הנהגת קהילה בעתות סופה וטלטולים

בשנת ה' תקע"ט (1819) עלה רבי אברהם על כס הרבנות ונתמנה לעמוד בראש הרבנים להיות ראש מתא וראש מתיבתא באר"ץ הטובה ושפט את ישראל למעלה מארבעים שנה בהנהגת הקהילה. כפי שהוסבר לעיל, תקופתו הייתה תקופה קשה ליהודי סוריה: גזירות ותלאות על אנשי הקהילה מצד השלטונות, הכבדת עול המיסים, יוקר השערים, ירידת הדורות בתחום הרוחני, ואחרי כן בשורה של עלילות דם, שהראשונה בהן התרחשה בחלב בשנת התק"ע (1810) והקשה שבהן הייתה עלילת דמשק, הידועה לשמצה, בשנת הת"ר (1840), שכזכור הגיעו הדיה גם ליהודי אירופה, וגרמו למפעל שתדלתו של משה מונטיפיורי.

בעשור הקודם לגזרה גדולה זאת, ב-1831, פלש מוחמד עלי ממצרים לסוריה ושנה לאחר מכן הגיעו צבאותיו של בנו, איברהים פאשה, עד קוטאחיה, בלב ליבה של אנטוליה. חלב נמצאה בלב סערה זאת, שהשפיעה הרבה על מיסוי הקהילה. גם השינויים הרבים בממשל ובמינהל שבאו בעקבות הכיבוש המצרי השפיעו על חיי היהודים.

ספריו וחיבוריו

רבי אברהם חיבר הרבה ספרים וחיבורים על התורה, הש"ס והשולחן ערוך. חלקם הופיעו בכמה מהדורות בזמנים שונים. יושב אוהלים - דרושים על התורה על סדרי הפרשיות, דרושים ליציאת מצרים ולהלל, דרוש לליל חג הפסח, פלפול על אורח החיים, דרוש אדם וחיה, דרושים לתשובה, מגילת אסתר, למתן תורה, למעלת הדין, לערבות ישראל, לפרשות נדרים, לצדקה ולמעלת משה וישראל. אוהל יצחק - דרושים על פרשיות השבוע בדרך ההלכה, כרוך עם הספר יושב אוהלים.

פני הבית - פלפול עצום וחריף בדברי הרשב"א על הלכות שחיטה, סימנים העוסקים בחידושים על הטור, בית יוסף ושולחן ערוך בענייני חושן משפט, והוא חיבור על תורת הבית. כרוך עמו הספר בית אב לאביו הרב יצחק ענתיבי זצ"ל.

מר ואהלות - שאלות ותשובות על ארבעת חלקי השולחן ערוך להלכה ולמעשה בנושאים שונים וביניהם: ברכות, שופר, כרפס, סוכה, נזירות, שותפות, מכירת רימונים ותיקי ספר תורה על מנת לפרוע חובות של הקהילה, אישות, כתובה, מנהג חשבון הנדוניה בחלב, נשים שאיבדו כתובתן ברעידת האדמה בשנת ה' תקפ"ב (1822), עיגון, אפטרופסות, דיון יחיד, בית דין, פטור הרווקים בקהילה "מעריכה" (הערכת רכוש לשם תשלום מסים), יהודים בשורות המכס, עליית ערך הכסף, מסחר, גאבילה במוצול (עירק), מסי השלטון המצרי, צוואה, ירושה, מסתערבים וחזקתם על כתיבת שטרי הקידושין.

פני אהל מועד - דרושים נפלאים ונחמדים על פי הדין מרכזים, לארבע שבתות השנה מסודרים, והם דרושים לשבת כלה, שבת מתן תורה סמוך לשבועות, שבת תשובה, שבת זכור ושבת הגדול, וכן דרושים לראש השנה. אהל ישרים - מאמרי מוסר מוכיח אדם בתוכחת מוסר, דרושים ושירי קודש. בהקדמה כותב המחבר: "עלה על דעתי לזכות את עצמי ואת אחרים עמי לחבר ספר מוסר..."

לכן אלקטה באומרי"ם ומדרשי חז"ל אשר הם פזורים... וקבצתיים אחד אל אחד בשערים המצוינים שכל שער ושער ידבר על עניין אחד", השערים הם: שער לה' שער הגבוה, שער התפילה, שער השמים, שער המוכיח, שער הדין, שער הרחמים, שער הגמול, שער הנס, שער המים,

שער כנסת ישראל, שער התשובה, שער הגאולה, שער ארץ ישראל, שער הנשים, שער השיר, השער האחרון כולל כמה פיוטים". חכמה ומוסר - זהו האחרון בספריו והוא נדפס בשנת ה' תרי"ו (1850). ספר מוסר ודרוש: "תוכחה מגולה לאיש תועה מדרך השכל נתון ביד יצרו ארי יתמסר... ישוב מחטאתו אשר השליך אחרי גוו התורה והמצוה". שערי הספר הם: אמת ואמונה, דרך צדיקים, דרך ישרים ותמימים, דרך החיים, דרך הקודש, דרך ארץ, דרך הצניעות, דרך הקץ והגאולה, דרך הטוב והנעים. בדברי הקדמתו לספר הוא כותב: את ה' אשר החייני וקיימני לבוא בגבורות זיכני, ולא עזבני ולא שכחני, ומטובו הגדול גמלני... אמרתי אל ליבי לא אשתוק פי ולשוני, מלהגות בדברי חכמה ומוסר

ולהעלותם על ספר, כדי לזכות את הרבים גדולים וקטנים ממני... ועתה בני אחי ידידי קרב אתה ושמע, איעצה עליך עיני, טובה תוכחה מגולה מזבחי שלמים ועולה. נא בבקשה אל תסתיר פניך ממני... תמיד שאהו בחיקך ובו תהגה יומם ולילה."

מנפלאותיו

בערב חג השבועות עבר רבי אברהם בדרכו לבית הכנסת. בקרן אחד הרחובות עמדה חבורת נערים, וביניהם נער הידוע בבירונותו ובעריצותו והשמיע דברי נבלה ונאצה. רבי אברהם נזף וגער קשות בנער על דבריו וחוצפתו. הבריון הצעיר החליט לא לעבור בשתיקה על שגער בו בפני חבריו, חטף פגיון בידו בכדי לדקור בו את רבי אברהם, וארב במקום מסתור, ליד המקום בו היה רגיל רבי אברהם לעבור בלכתו לבית הכנסת - המדרש. אך ראה את הרב מתקרב לעברו, הרים עליו את הפגיון בכדי לדקרו. רבי אברהם לא נבהל ולא נרתע. הוא רק נעץ עיניו בבריון, וראה זה פלא - ידו המושטת של הבחור קפאה כמשותקת בלא כל אפשרות להזיזה. התפתל התוקפן בכאבים עזים, אולם, כל ניסיונותיו להוריד את ידו לא הועילו. משהבין הבחור האלים את המעשה הרע שעמד לעולל - החליט לסור לבית הרב ולבקש ממנו מחילה וסליחה. דברי השידול והתחינות של הבחור שהתחרט על מעשיו הרעים עוררו את חמלת הרב עליו. אמר לו כמה דברי כיבושין ומוסר, וכשנוכח לראות כי אכן מתחרט הנער על מעשיו ומקבל על עצמו לחזור למוטב - ברכו רבי אברהם, ומחל לו. רק אז שבה ידו לאיתנה כבראשונה.

מסופר בשם הגאון רבי יוסף ידיד הלוי זצ"ל, שראה את הנער ההוא בהתבגרו, יושב בצפת ומעיין בספר אהל ישרים, שכתב רבי אברהם ענתיבי עצמו. סח אותו איש לרבי יוסף את כל אותו המעשה, ואיך זכה בעקבותיו לחזור בתשובה ועשה לו מנהג לספר את המעשה הנורא בכל חג שבועות בפני קהל ועדה, למען ידעו הרבים את מעלת הצדיקים והחסידים, אשר בידם להעניש את החוטאים ולברך ולרפא את המתחרטים על מעשיהם וחוזרים בתשובה.

מעשה בעני אחד שהיה חייב לאחד הסוחרים העשירים סכום כסף גדול, ולא היה באפשרותו לשלם את החוב. תבע הסוחר את העני לדין, ובית הדין חייב את העני לשלם את החוב. יצא העני מבית הדין ממרר בבכי על רוע מזלו. בדרכו פגש את רבי אברהם, והשיח בפניו את צערו. חמל רבי אברהם על העני והחליט לעשות משהו למענו. השכם בבוקר המחרת, לאחר תפילת שחרית, הלך רבי אברהם לביתו של אותו עשיר. שמח הגביר לביקור הרב וקיבלו בשמחה. כדרכם של עשירים ציווה להקריב לשולחן תקרובת מעדנים מכל טוב המזווה. ישב רבי אברהם שעה ארוכה ושוחח עם העשיר, וכל הזמן לא הושיט ידו ולא נטל מהתקרובת שעל השולחן. לבסוף, כאשר קם רבי אברהם ללכת, פתח פיו אותו עשיר ואמר: "ביקור כבודו היום אצלי שווה אלף זהובים".

"אל נא תגזים הרבה, יודע אני את הגוזמות של סוחרים עשירים שכמוך".

"חס וחלילה מורנו ורבנו איני מגזים כלל וכלל, הכבוד והתענוג שרבנו הסב לי היום, שווה לי יותר מאלף זהובים ללא שום גוזמא" השיב הסוחר.

"אדרבא, אם באמת כל כך התכבדת היום בביקורי זה, והוא שווה אצלך כל כך הרבה זהובים כדברך, בקשתי היא כי תקרא לאותו עני ותמחול לו על כל החוב שחייב לך".

בו במקום ענה העשיר לרבי: "מעתי ומעכשיו, הריני מצווה להביא לפני מורנו ורבנו את שטר החוב ואקרע אותו לפני כבודו והריני מוחל וסולח לאותו עני על כל החוב שחייב לי כבקשת כבוד מורנו ורבנו". ציווה בעל הבית והביאו מיד לפניו את השטר וקרעו בפני הרב ומחל לעני על החוב בלב שלם. ברך רבי אברהם את בעל הבית בהצלחה בכל מעשי ידיו ונפרד ממנו לשלום, והעני נשם לרווחה.

עוד מעשה באדם ירא שמים, שהיה רגיל להשכים ולהעריב בבתי כנסיות. והנה נקפו מספר ימים - והאיש לא בא לבית הכנסת. התעניין רבי אברהם בגורל האיש ושאל מדוע זה אינו בא להתפלל זה כמה ימים. סיפרו לו, שהאיש הפקיד סכום כסף נכבד בידי אחד העשירים הגדולים, אולם, כחלוף ימים מספר פשטה שמועה בעיר שהגביר הוא פשט רגל, ובוודאי מחמת צער, נמנע האיש לבוא לבית הכנסת.

כשמוע רבי אברהם את המעשה התעשת מיד ושם פעמיו אל ביתו של אותו גביר שפשט רגל. בראות הגביר את הרב נבהל מפניו מאוד. השמיע הרב באוזניו כמה דברי מוסר וכיבושין ואף דרש ממנו להביא מיד את צרור הכסף שהוא חייב למתפלל שנעדר מן התפילה.

ניסה הגביר להתחמק בכל מיני אמתלאות, אולם - ללא הועיל. הרב עמד על שלו ובלית ברירה ומרוב פחד - קם לבסוף הגביר והביא לרבי אברהם את צרור הכסף העשוק.

נטל רבי אברהם את צרור הכסף ומיהר לשוב לביתו מבלי לספר לאיש את כל אשר עשה. לאחר מספר ימים הופיע המתפלל הנעדר בבית הכנסת ופניו חרושים אותות צער ועצב. קרא לו רבי אברהם ושאלו משום מה נעדר זה כמה וכמה ימים מבית הכנסתי פתח המסכן פיו ושטח את כל המעשה ואיך אותו עשיר פושט רגל נשאר עם כספו, ולבסוף סיכם בלב מר: "אבד הכיס -אבד הלב".

חקר אותו הרב: "וכלום יש לך סימנים על צרור כספך?"
"ודאי!" ענה האיש.

משנכח רבי אברהם לדעת כי אכן אמת בפיו וכי זהו הצרור שלו - החזיר לו את מעותיו הגזולות - ולשמחת האיש לא היה גבול.

מסופר עוד על רבי אברהם, כי לרגל סידורים שונים בענייני הקהל, נוהג היה להתאכסן מדי פעם בפעם אצל אחד הגבירים מראשי העדה. יום אחד הזדמן לו להתאכסן אצל גביר אחד, שהעמיד חדר מיוחד לרשותו למשך זמן שהותו אצלו. עברו יום-יומיים ורבי אברהם ביקש שיחליפו לו את מקום המיטה, שיזיזה ממקומה הקבוע לפינה אחרת באותו חדר. אותו לילה אירע רעש גדול בעיר. האדמה שרעשה הפילה לארץ מאות בתים. מאות אנשים, נשים וטף מצאו מותם בין ההריסות. בחדרו של רבי אברהם קרס תחתיו אותו קיר שמיטתו צמודה הייתה אליו קודם לכן. אולם, דווקא בחלקו השני של החדר, זה שאליו הועתקה המיטה, לא אירע דבר - ויהי הדבר לנס ולפלא בעיני בעל הבית ובני ביתו.

רבי אברהם ענתיבי זכה להאריך ימים ולהגיע לשיבה טובה. בן צ״ג (צ׳דיק גימור), כלומר, בן תשעים ושלוש - היה בעת פטירתו, ואף על פי כן - עד ליומו האחרון לא כהתה עינו ולא נס ליחו. מסופר כי ביום פטירתו ישבו בביתו שמונה מחבריו הרבנים וקראו את האידרא רבא וזוטא. בגמר הלימוד ביקשו לומר קדיש, אולם, חסר היה עשירי להשלמת המניין. התיישב רבי אברהם על מיטתו ושאל את חבריו: ״מדוע אינכם אומרים קדיש״? תמחו חבריו ולא ידעו מה ישיבו לו.

הזדרז ואמר להם: ״הא איכא הבא רב המנוא סבא!״ [הרי נמצא כאן רב המנוא סבא] האם אין הוא ראוי להצטרף למניין?״ עמד על רגליו ואמר קדיש על ישראל. שעה קלה לאחר מכן השיב את נשמתו הזכה והטהורה לבוראה בקדושה.

ביום כ״ח בטבת שנת ה' תרי״ח (1858) נפטר, וליד מיטתו הספידוהו גדולי ורבני דורו. בין המספידים ממרחקים היה אף הגאון רבי חיים פלאגי, רבה הראשי של איזמיר המעטירה, אשר ציין ואמר בתחילת דבריו: ״אנו שומעים עד כמה היה מפורסם. ראוי להגדיל ההספד כרוב גודלו, כאשר מצינו באברהם אבינו ע״ה, היה רב גדול ומפורסם בכל תפוצות ישראל ובדור הזה הנמצא איש אשר רוח אלוהים בו״.

ראשון הסופדים לו באותו יום היה ממלא מקומו, הרב חיים מרדכי לבטון, אשר ציין בין יתר דבריו:

״...ראש לסנהדרין פרי עץ הדר, כל חיך שטועמו, ברוך שככה לו בעולמו, משים לילות כימים, כחשכה כאורה..., עוקר הרים וטוחנן בפלפול וסברה ישרה, קולע אל השערה, כתר תורה, הנזר והעטרה, המאיר לאר״ץ ולדרים, יורה יורה ידין ידין, דין אמת לאמיתו..., ראש על אר״ץ, הצדיק אבד לדורו אבד..., נפלה עטרת ראשיו, הסר המצנפת והרם העטרה..., מיום שמת רבי בטלה הוראה, נסתם כל חזון ויסכרו מעיינות החכמה ממעונות אריות...״

והוסיף לאמור הרב חיים מרדכי לבטון:

״זכור ה' מה היה לנו על כי נשבה ארון הקודש ספר תורה שנשרף ואותיות פורחות וכו'..., ראש בית דין מקודש, קדשוהו שמים האדם הגדול בענקים..., ראש שבטי ישראל אחד היה אברהם..., משים לילות כימים כחשכה כאורה..., פלפלו חריפא..., תורתו נקיה..., אבי יתומים ודיין אלמנות להדריכם בדרך ישרה..., להמציא להם טרפי לחם חוקם עד אשר יגדלו הנערים..., ראש המדברים בכל מקום...״

את ההספד השני אמרו אחד מגדולי רבני אר״ץ, ובין יתר דבריו הדגיש: ״... הלא תדעו כי שר וגדול נפל בישראל, חד מן קאמייא המה הגבורים, רב נהוראי אורן של חכמים, ראש הממשלה, מנורת זהב וגולה, נשיא ישראל וראש גולה המאיר לאר״ץ ולדרים, האדם הגדול בענקים, גיבור באר״ץ ראשון לנשיאים הרודים, אינו אלא שרף כמראה הלפידים, גבור בארץ גבר בגוברין..., קול תהילתו באוזנו שמענו ובעינינו ראינו, האי גברא רבא בר אבהן ובר אוריין, נחל נובע מקור חכמה, כנהר שאינו פוסק וכמעין המתגבר..., הוא מלכנו עטרת ראשנו נר ישראל מורנו ורבנו הרב הגדול מעוז ומגדול סבא דמשפטים כמוהר״ר אברהם ענתיבי זלה״ה״.

ב"ה
המרכז העולמי למורשת יהדות ארם צובא (חלב)
World Center for Aleppo (Halab) Jews Traditional Culture

מקום קבורתו במערת הצדיקים הסמוכה לבית הכנסת הגדול בארם-צובא, בכניסה מצד ימין. חלונות בית הכנסת מצד מערב משקיפים אל הגן שמאחורי בית הכנסת, וגם במערת הצדיקים בה הוא קבור יש חלון הנשקף לאותו הגן.

ציונו:

"הרי זו מצבת של המאור הגדול לממשלת מורנו ורבינו הרב הגדול מעוז ומגדול כמוהר"ר אברהם ענתיבי זצוק"ל מ"כ כ"ח בטבת שנת התי"ח"

עדות של ממש על גדולתה של קהילת חלב יש לנו משנת 921 לספירה, זו השנה שבה ישב בעיר אחד ממאורות היהדות בכל הדורות, הרב סעדיה גאון (882-942 לספירה). כותב הרס"ג באחד מאגרותיו על עניין חישוב הלוח העברי והחגים התלויים בו: "בתוך הקיץ בהיותי בחלב, שמעתי כי בן-מאיר חושב להכריז מרחשוון וכסלו חסרין, וכתבתי לו כמה אגרות, להזהירו לבלתי עשות כן".

עדות אחרת על יהדות חלב מסוף תקופת מסעי העלב שהחריבו את האזור, שומעים אנו מפי 'הנשר הגדול' הרמב"ם (1135-1200 לספירה), באגרתו לחכמי לונל. כותב הוא בסוף אותה איגרת: "אבל בכל המקומות האלה אבדה תורה מהבנים, רוב המדינות [הערים] הגדולות מתות, ומיעוטן גוססות, וכמו שלושה-ארבעה מקומות חולים, ובכל ארץ-ישראל ובכל ארץ סוריה מדינה אחת והיא חלב, שבה מקצת חכמים ועוסקים בתורה".

ציטוטים מני רבים לאורך ההיסטוריה, המוכיחים על היות חלב, היא ארם-צובא, אחד ממרכזי התורה החשובים בעם ישראל במשך דורות רבים.

סדרה זו על חכמי אר"ץ היא גלעד להנצחת גדולי ישראל לדורותיהם.

משה בן ר' אדמון כהן

יו"ר המרכז למורשת אר"ץ

לעילוי נשמת שלמה(סלים) ששון ז"ל

נפטר ביום ג' טבת תש"ח (16.12.47)

ורעייתו מרת **שפיקה ז"ל**

נפטרה ביום כ"ט שבט תשג"ה (30.1.95)